

Олексій Ляшенко

ЗВЕДЕНІ ДАНІ ЯК ДЖЕРЕЛО ДОСЛІДЖЕННЯ ЕТНОПОЛІТИЧНИХ ПРОЦЕСІВ

Незалежно від підходів, якими користуються дослідники етнополітики, у будь-якому разі етнополітологи вивчають певні реалії і явища на основі відомостей про них. Одним із видів джерел, що використовуються у етнополітичних дослідженнях, є кількісні дані.

Ключові слова: етнополітика, кількісні дані, джерела.

Oleksiy Liashenko. Aggregate data as a source of research of ethno-political processes. Regardless of the approaches used by researchers of ethnic politics in any case ethnopolitologists learn certain realities and events on base of information about them. One of the types of sources used in ethnic studies are quantitative data.

Key words: ethno-politics, qualitative data, source.

У сучасній науці є багато досліджень, які здійснюються на стику різних наукових дисциплін. Наприклад, політологічні дослідження часто здійснюються на стику з історією, соціологією. Однією з характерних рис сучасного рівня наукового пізнання є проникнення методів і прийомів, понятійного апарату, матеріальних і технологічних засобів фундаментальних і комплексних наук-інтеграторів (математики, інформатики та ін.) у сферу суспільних і гуманітарних наук. Власне, так виникли такі міждисциплінарні науки, як кліометрія, кліометрика і кліодинаміка*.

Час виникнення сучасної кліометрії (кінець 50-х рр. ХХ ст.) як самостійної підсистеми джерелознавства пов'язаний із застосуванням у науковій практиці перших електронно-обчислювальних машин, розроблених у США для потреб оборонної промисловості, що потім набули широкого поширення у точних науках. Засновниками кліометрії у США стали Д.Норт і В.Паркер. Приблизно у цей же час у радянській історіографії на новий рівень досліджень вийшли історики-економісти, що спеціалізувалися в галузі вивчення аграрної історії, історії промисловості та робітничого класу.

---

* *Кліометрія — наука про різні кількісно-якісні виміри всієї історії (Кліо — грецька муза історії) і всіляких фрагментів минулого.*

Кліометрика — міждисциплінарний напрям, пов'язаний із застосуванням економічної теорії та економетричних методів і моделей у дослідженнях з економічної історії. Розширено асоціюється із застосуванням математичних методів в історичних дослідженнях, тобто ототожнюється з квантитативною історією.

Кліодинаміка — міждисциплінарна галузь досліджень, яка об'єднує підходи математичного моделювання довготривалих соціально-історичних процесів, теоретичної історії, історичної мікросоціології, створення та аналізу історичних баз даних, досліджень соціальної еволюції, історичної демографії і т. д.

Радянські кліометристи розглядали кількісні та якісні методи в історичних дослідженнях в їх взаємозв'язку і взаємозумовленості як засіб збагачення методичного арсеналу історика, що не претендує на універсальність, тим більше «елітність», у вирішенні наукових проблем. Найвідоміших радянськими кліометристами були І.Ковальченко, Т.Славко, Б.Міронов та ін [1; 2; 3; 4]. Серед праць українських дослідників, присвячених кліометрії, варто відзначити статтю В.Котигоренка «Кліометрія — вимірювання історії» [5].

Спираючись на теоретичну парадигму — будь-яке якісне соціальне явище чи процес, їх риси і властивості мають свою кількісну міру — кліометрія головною метою ставить не тільки розуміння сутнісно-змістовного сенсу явищ і їх якісної своєрідності, а й виявлення в абсолютних або відносних числах ступеня прояву цієї міри. Принципи і джерела, якими користується кліометрія, є досить ефективними і у етнополітичних дослідженнях.

Відповідно до підходів, напрацьованих історичною наукою, джерела інформації про ті чи інші явища і процеси (у тому числі й етнополітичні) умовно поділяються на два великі класи: одиничні і масові. Ознакою перших є присутня у них унікальна інформація про досліджувані реальні факти. Ознаками масових джерел є повторюваність, відносна типовість і однорідність інформації, яка піддається методам статистичної обробки.

Етнополітолога як дослідника цікавлять групи людей, які репрезентують певні етнічні, мовні, релігійні спільноти. Інколи для вивчення цих груп дослідникам доводиться збирати дані про їхніх окремих членів (або про їхні репрезентативні вибірки) і потім об'єднувати або зводити ці дані, щоб отримати інформацію про групу в цілому. Однак часто сукупна інформація про групу вже існує. Дані, що характеризують групу чи спільноту індивідів у сукупності — це *зведені дані*, що належить до класу масових джерел.

Слід зауважити, що більшість доступних політологам зведених даних зібрані не політологами і не у дослідницьких цілях. З цієї причини часто вони мають лише опосередковане відношення до конкретного політологічного (етнополітичного) дослідження. Американські дослід-

ники Дж.Мангейм і Р.Річ виділяють шість видів зведених даних [6, с. 295-299]: дані переписів, відомча статистика, вибіркові опитування, зміст публікацій, інформація про події, експертні дані. Далі кожен із них розглянемо детальніше.

Дані переписів (цензові дані)

Багато держав світу періодично проводять суцільні опитування всього населення (або, як мінімум, всіх сімей) для отримання інформації, яку можна було б у подальшому використовувати з метою регулювання оподаткування і планування державної політики. Серед іншого, ця інформація містить дані про кількісний склад сімей, про рівень освіти, про доходи сім'ї та про її житлові умови, мову спілкування (рідну мову), національну належність і т.д. Хоча цензові дані збираються щодо кожної родини індивідуально, але до того часу, як вони стануть доступними дослідникам у формі офіційних облікових документів, вони мають вигляд сумарних підсумкових цифр.

У цензових даних є цілий ряд властивостей, що роблять їх вкрай цінними для етнополітичного аналізу. По-перше, незважаючи на те, що в них трапляються помилки, дані переписів загалом є цілком надійними. По-друге, оскільки вимірювані переписом перемінні зазвичай прості, ці дані вважаються досить достовірними. По-третє, в деяких державах (у тому числі й в Україні) збір щодо стандартизованих даних триває вже протягом багатьох років. Таким чином, дані перепису дають змогу виявляти тенденції, динаміку процесів і перевіряти гіпотези про різні зміни у часі. По-четверте, оскільки цензові дані зазвичай мають стандартизований характер (а саме: містять відповіді на однакові запитання і підрозділяють відповіді на однакові класифікаційні категорії), вони порівнянні між собою і тому бувають досить корисні для порівняння різних міст або ж регіонів. Зрештою, на сьогодні цензові дані є легкодоступними для дослідників.

В Україні після проголошення незалежності також зросла увага до проблем статистики та науково-обґрунтованої публікації статистичних джерел. У 1992 р. Верховна Рада України прийняла Закон «Про державну статистику»

[7], в якому були визначені статус статистичної служби та мета її діяльності — отримання достовірної статистичної інформації про соціально-економічний розвиток України та її регіонів. Створена централізована система збирання, опрацювання, аналізу, поширення, збереження, захисту та використання статистичної інформації. У липні 2000 р. до закону «Про державну статистику» були внесені зміни, що враховують досвід статистичної діяльності в умовах незалежної України, зокрема чіткіше окреслюють шляхи доступу до статистичної інформації.

Здійснення намічених заходів позитивно вплинуло на стан статистичних відомостей. На сьогодні дослідникам доступна інформація, розміщена на сайті Державного комітету статистики України, а також у ряді періодичних видань. Зокрема, для дослідників етнополітики становить інтерес багатопрофільне видання «Статистичний щорічник України», заснований у 1993 р. демографічний щорічник Держкомстату України «Населення України», в якому наводяться дані про адміністративно-територіальний поділ країни, чисельність, статевовіковий склад населення, його розміщення по регіонах країни, дані про народжуваність, смертність та ін. Усього Держкомстат України щорічно видає близько 50 статистичних збірників найрізноманітнішої тематики. Також Держкомстат України видає журнал «Статистика України» (у 1993—1997 рр. «Інформаційний бюлетень»).

Широкі можливості для вивчення тенденцій у динаміці надають порівняно прості у застосуванні методи описової статистики. Серед них — методи групування, які забезпечують поділ вихідної сукупності даних на групи за спільністю ознак (двомірні дані). Згруповані таким чином дані зазвичай оформлюються у вигляді таблиць або графіків, які забезпечують аналіз структури і типів досліджуваних об'єктів і явищ, встановлення наявності між ними залежностей, а також тенденцій у динаміці. Наприклад, коли виявляється етнічна структура населення станом на дати проведення переписів населення. Статистичні дані, зокрема дані переписів населення України, досить широко використовуються дослідниками етнополітики. Прикладами таких досліджень є, наприклад, монографії В.Наулка, Т.Рудницької, В.Котигоренка та інші [8; 9; 10].

Відомча статистика

Окрім загальної статистичної інформації, різні органи державного управління, підприємства, профспілки та інші громадські організації збирають інформацію, пов'язану з їх власною діяльністю. Якщо ці дані задовольняють запити конкретного етнополітичного дослідницького проекту, вони також можуть бути корисними у конкретних етнополітичних дослідженнях. Однак під час використання відомчої статистики може виникнути ряд складностей: по-перше, проблема доступу до інформації насамперед неурядових або приватних організацій; по-друге, зміст і якість таких даних може ускладнити можливості їх узагальнення і порівняння; по-третє, такі дані можуть мати не зручну для обробки форму.

Вибіркові опитування

Опитувальне дослідження передбачає збір даних на індивідуальному рівні. У тих випадках, коли опитування ґрунтуються на вибірках, що репрезентативно відображають групу населення, яка становить інтерес, їх результати можуть бути використані як зведені дані. Перевагою опитувальних даних, якщо вони грамотно зібрані, є високий рівень надійності та валідності. Опитувальні дані теж загалом доступні, як правило, у зручній для використання формі.

Зазвичай, коли йдеться про вибіркові опитування, то маються на увазі дані соціологічних опитувань. Матеріали соціологічних досліджень за багатьма характеристиками наближаються до статистичних джерел. Це джерело відкладається внаслідок цілеспрямованого проведення фахівцями конкретно-соціологічних опитувань. Виконуючи специфічні завдання своєї науки, соціологи використовують такі методи, як анкетування, інтерв'ю, опитування, внаслідок чого нагромаджується великий фактичний матеріал, який дає змогу докладніше розібратися у складних питаннях функціонування суспільства, життя людини.

Однак слід мати на увазі, що якість матеріалів соціологічних досліджень як джерела значною мірою залежить від професійної підготовки осіб, які проводять соціологічні дослідження, вибору науково обґрунтованих методик обробки зібраних матеріалів. На жаль, у сучасних умовах трапляються випадки маніпулювання громадською думкою шляхом публікації некоректно оброблених даних соціологічних

опитувань. Це означає, що цінність таких матеріалів (особливо тих, що готуються «на замовлення») як джерела може бути низькою.

Особливістю матеріалів соціологічних досліджень як джерела є те, що вони мають подвійний рівень інформації. Анкети, інтерв'ю, спостереження, що зібрані в ході дослідження, є джерелом першого рівня. Узагальнені результати соціологічних досліджень, оформлені у вигляді звітів, інформаційних повідомлень, довідок, статей, монографій тощо — є джерелом другого рівня [11, с. 387]. Дослідник у своїй роботі використовує не лише підсумкові дані соціологічних досліджень, а й підготовчі та попередні матеріали соціологів. Звернення до них дає змогу перевірити, наскільки науково коректно і ретельно була проведена аналітична обробка первісних даних. Однак на практиці далеко не всі першоджерела соціологічних досліджень передаються на зберігання до архівів. Тому, як правило, дослідники використовують уже узагальнені дані соціологічних досліджень.

Важливість використання даних соціологічних досліджень як джерела впливає з того, що у соціологів та політологів часто збігається об'єкт вивчення — суспільство. Об'єктом соціологічних досліджень є, насамперед, людина в усіх її вимірах. Звідси й проблематика соціологічних досліджень — соціальні, національні, сімейні відносини, демографічні проблеми, праця людини, її освіта, добробут тощо. Дослідників етнополітики цікавлять спільноти людей.

Протягом двадцяти років існування України як незалежної держави відклався значний масив соціологічних досліджень, що знайшли широке відображення у науковій літературі. Останнім часом увагу соціологів привернули етнонаціональні проблеми у пострадянському суспільстві, а також передвиборчі кампанії. Щоправда, використання результатів соціологічних досліджень як інструменту політичної боротьби нерідко призводило до їх перекручування і навіть прямої фальсифікації, що вимагає критичного ставлення, зокрема вивчення методики проведення, репрезентативності, а також зіставлення опитувань, що проводяться різними установами.

Результати соціологічних досліджень, проведених в Україні з 90-х років, узагальнює Інститут соціології НАН

України у «Бібліографічному щорічнику», що видається з 1998 року. Про сучасний стан цих досліджень інформує часопис «Соціологія: теорія, методи, маркетинг».

Авторитетною установою, результати досліджень якої використовують науковці, є Київський міжнародний інститут соціології (КМІС). Зокрема, варто відзначити дослідження Президента КМІС В.Хмелька, присвячені електоральній поведінці населення України, у тому числі й етнолінгвістичному її компоненту [12; 13; 14; 15].

Також чималий масив соціологічної інформації, яка використовується, серед іншого, і в етнополітичних дослідженнях, накопичено недержавним аналітичним Центром Разумкова. Ця установа проводить дослідження державної політики в різних сферах: внутрішня політика, державне управління, економічна політика, енергетика, земельні відносини, зовнішня політика, соціальна політика, міжнародна та регіональна безпека, національна безпека і оборона. Центр Разумкова має власну соціологічну службу і друковане видання — журнал «Національна безпека і оборона».

Окрім названих установ, що проводять соціологічні дослідження, можна назвати й такі, як соціологічна служба «СОЦІС», Центр «Соціальний моніторинг», «Юкрейніан соціолоджі сервіс», Інститут Горшеніна, соціологічна група «Рейтинг», компанія Research & Branding Group та ін., результати соціологічних досліджень яких також можуть бути використані як джерела із дослідження етнополітики.

Зміст публікацій

Для отримання зведених даних текстових джерел робиться контент-аналіз публікацій (періодичних видань, інтернет-ресурсів тощо). Контент-аналіз передбачає виділення у текстах досліджуваних джерел багатократно повторюваних якісних ознак (тематика, лексика, смисли і т.п.), з'ясування кількісних показників такої повторюваності, обрахування математико-статистичними методами числових параметрів з'ясованої повторюваності (тенденцій інформаційного простору), якісно-змістовну інтерпретацію отриманих результатів.

Зведені дані цього типу збираються дослідником спеціально для цілей конкретного дослідницького проекту, на відміну від тих, що беруться в готовому вигляді з якогось

первинного джерела, як, наприклад, зі звіту про результати перепису. Внаслідок цього доступність таких даних залежить від доступності необхідних публікацій і від того, чи має дослідник засоби для проведення контент-аналізу. Надійність і валідність цих даних будуть залежати від уміння дослідника правильно застосовувати правила здійснення контент-аналізу. Зведені дані, зібрані завдяки контент-аналізу публікацій, мають ту перевагу, що вони можуть бути придатними для будь-якого дослідження, але одержувані з їх допомогою показники базових понять бувають зазвичай дуже недосконалими. Та в цілому контент-аналіз дозволяє виявити, зокрема, політичні (етнополітичні), ідеологічні, ціннісні та інші пріоритети і переваги, притаманні тим чи іншим ЗМІ і їх власникам — приватним особам, політичним і громадським організаціям, органам державної влади, самоврядування і т.д [16].

Останнім часом під час роботи з текстами часто використовується дискурс-аналіз — сукупність методик і технік інтерпретації текстів і висловлювань як виявів певної мовної поведінки у конкретних суспільно-політичних, культурно-історичних, територіальних умовах. Прикладом ефективного застосування контент- і дискурс-аналізу у вивченні особливостей дискурсу української національної ідеї в регіональній пресі є дослідження «Регіональні версії української національної ідеї: спільне і відмінне» і монографія Л.Нагорної «Регіональна ідентичність: український контекст» [17; 18].

Утім, слід пам'ятати про коректність інтерпретації результатів контент- і дискурс-аналізу. Зокрема, на прикладі згаданих вище праць можна говорити про їх коректність порівняння на основі контент- і дискурс-аналізу змістовної наповненості регіональних видань або у виявленні векторів впливу на формування ідентичностей читацької аудиторії. Але такий дискурс-аналіз не може розглядатися як відображення особливостей власне ідентичності населення або його уявлення про національний ідеал.

Подієва інформація

Часто політолога може цікавити така інформація про окремі події, яка не відбивається ані у звітах про результати перепису, ані у відомчій статистиці з огляду на те,

що ці події або занадто рідкісні, або взагалі випадають з поля зору статистики. Прикладами подій такого роду можуть служити повстання, революції, залучення державних посадових осіб до суду за службові зловживання, державні перевороти і створення нових політичних партій тощо. Інформація про такі події може виявитися корисною для побудови показників будь-яких групових властивостей. Наприклад, рівень етнополітичної стабільності в країні або її окремому регіоні можна було б виміряти шляхом підрахунку кількості актів насилля щодо представників певних етнічних, територіальних груп, що мали місце протягом певного періоду.

Процес збору подієвої інформації нагадує контент-аналіз. Після того, як дослідник вирішує, які саме події важливі для його дослідження, і ретельно їх операціоналізує (наприклад, вирішить для себе, з яких дій складається акт етнічного насилля), він приступає до систематичного обстеження всіх джерел (газет, щорічників, сюжетів електронних ЗМІ), в яких може міститися інформація про ці події. Після цього підводиться підсумок. Крім того, для отримання більш деталізованої інформації можна скористатися технікою контент-аналізу. Наприклад, для визначення того, наскільки серйозні громадські заворушення, їх можна класифікувати або за тривалістю, або за масштабами застосованого насильства, або за кількістю учасників [6, с. 299].

Відносна надійність подієвої інформації може бути забезпечена за рахунок ретельної підготовки дослідника і завдяки контролю з боку тих, хто регулярно читає джерела. Проте досягти високого рівня валідності цієї інформації досить складно. Головна проблема полягає у повноті звітності. Навіть якщо дослідник переглянув усі відомі джерела або звіти про будь-який тип подій, все одно не можна виключити, що жодна подія подібного роду не уникнула реєстрації.

Друга проблема впливає із першої і пов'язана з тим, що у повідомленнях можливі неточності. Навіть коли про події є якась інформація, деталі цієї інформації можуть виявитися навмисно або ненавмисно спотвореними. Ці проблеми, звичайно, переборні, однак про них слід пам'ятати і реалістично оцінювати отримані таким чином зведені дані.

Експертні дані

Бувають випадки, коли даних, потрібних для побудови заходів певних сукупних властивостей, просто не існує. У цих випадках дослідник може іноді вдатися до використання суджень експертів або осіб, ознайомлених з предметом дослідження.

Однак слід пам'ятати, що експертні дані також мають певні вади. Перш за все, ступінь точності таких даних обмежена рамками особистого досвіду експертів. Щоб не покладатися на неточні або обмежені оцінки, можна вдатися до допомоги декількох експертів, зв'язуючи їх значення між собою. Однак найчастіше важко знайти відразу кілька кваліфікованих експертів, які б відрізнялися один від одного рівнем підготовки і досвідом ознайомлення з предметом дослідження. Тому навіть залучення цілої групи експертів не може часом служити гарантією точності даних. По-друге, навіть тоді, коли інформація, отримана від експерта, абсолютно достовірна, вона містить у цілому досить розмитий характер. Адаже, врешті-решт, дослідник цікавиться враженнями і думкою експерта про складні явища, а не про кількість окремих подій. Задля отримання більш-менш обчислюваної інформації у ході експертного опитування часто застосовують анкетування експертів.

Отже, на сьогодні дослідники етнополітики мають у своєму розпорядженні широке коло відносно доступних масових джерел (зведених даних). Незважаючи на наявність різних типів масових джерел, інформація, що у них міститься, дозволяє з'ясувати за допомогою кількісних методів дослідження властиві реальним суспільним явищам однотипні, подібні, спільні ознаки і тенденції (закономірності, тренди). Таким чином врівноважуються вади «ілюстративного» підходу у дослідженнях, коли доказами або аргументами виступають довільно взяті приклади.

Утім, обираючи той чи інший вид таких джерел, як зведені дані, дослідник має визначити, наскільки вони відповідають поставленій меті і завданням дослідження, а також зважати на ступінь їхньої достовірності. Наприклад, коли йдеться про результати вибіркового опитувань, важливо враховувати, наскільки вони є репрезентативними, тобто достовірно відтворюють демографічну структуру населення досліджуваної території. Крім того дослідник, викорис-

товуючи як джерело зведені дані, має уникати спокуси екстраполювати зведені дані одного рівня на інший, таким чином ризикуючи дійти хибних висновків.

1. Див., наприклад: Ковальченко И.Д. Методы исторического исследования (второе издание). — М., 2003.

2. Славко Т.И. Математико-статистические методы в исторических исследованиях. — М.: Наука, 1981.

3. Миронов Б.Н. История в цифрах: (Математика в исторических исследованиях). — Л.: Наука, 1991.

4. Миронов Б.Н. Историк и социология. — Л.: Наука, 1984.

5. Котигоренко В. Кліометрія — вимірювання історії // Спеціальні галузі історичної науки / Київський університет імені Тараса Шевченка. — К., 1999.

6. Мангейм Дж. Б., Рич Р. К. Политология. Методы исследования: Пер. с англ. / Предисл. А.К. Соколова. — М.: Весь Мир, 1997.

7. Закон України «Про державну статистику». — Електронний ресурс: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2614-12>

8. Етнонаціональні процеси в Україні: історія та сучасність / За ред. чл.-кор. НАН України В. Наулка. — К., 2001.

9. Рудницька Т.М. Етнічні спільноти України: тенденції соціальних змін. — К., 1998.

10. Котигоренко В.О. Етнічні протиріччя і конфлікти в сучасній Україні: політологічний концепт. — К.: Світогляд, 2004.

11. Історичне джерелознавство: Підручник / Я.С.Калакура, І.Н.Войцехівська, С.Ф.Павленко та ін. — К.: Либідь, 2002.

12. Хмелько В.Є. Демографічний склад електоратів Віктора Ющенка та Віктора Януковича у переголосуванні другого туру // Національний екзит-пол'2004. — К.: Фонд «Демократичні ініціативи», 2005.

13. Хмелько В.Є. Лінгво-етнічна структура України: регіональні особливості та тенденції змін за роки незалежності // Наукові записки НАУКМА. Соціологічні науки. — 2004. — Т. 32.

14. Хмелько В.Є. Особливості електоратів основних груп партій перед парламентськими виборами 1998 та 2002 років (співавтор) // Політичний портрет України, вип. 24. — К.: Фонд «Демократичні ініціативи», 2002.

15. Хмелько В.Є. Рейтинги найвірогідніших кандидатів президентських виборів: динаміка, регіональні особливості та залежність від оцінки респондентами особистісних якостей кандидатів // Політичний портрет України.—Вип.29. — К.: Фонд «Демократичні ініціативи», 2004 та ін.

16. Котигоренко В.О. Про наукові підходи і методи етнополітичних досліджень. — Електронний ресурс: http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Gileya/2011_44/Gileya44/P1_doc.pdf

17. Регіональні версії української національної ідеї: спільне і відмінне. Збірник статей. — К.: Світогляд, 2005.

18. Нагорна Л.П. Регіональна ідентичність: український контекст. — К.: ІПіЕНД імені І.Ф. Кураса НАН України, 2008.